

Егоцентризм як пізнавальна позиція розвитку особистості школяра

Т.Д. Перепелюк
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті розкрито проблему позиції егоцентризму щодо його впливу на пізнавальну сферу дошкільників і школярів. Позитивний прояв егоцентризму полягає у збалансованому механізмі психологічного захисту особистості в критичні, кризові періоди її розвитку.

В статті раскрыта проблема позиции эгоцентризма относительно его влияния на познавательную сферу дошкольников и школьников. Позитивное проявление эгоцентризма заключается в сбалансированном механизме психологической защиты личности в критические, кризисные периоды ее развития.

In the article the problem of position of egocentrism is exposed in relation to his influence on the cognitive sphere of under-fives and schoolboys. The positive display of egocentrism consists in the balanced mechanism of psychological defence of personality in critical, crisis periods of its development.

Ключові слова: егоцентризм, пізнавальна сфера, когнітивний розвиток.

Постановка проблеми

Проблеми попередження та подолання психічних переживань, страху і тривожності школярів, що негативно відбивається на якості знань та їх результативності при різних формах перевірки, постійно непокоять як учителів, психологів, так і учнів, їхніх батьків. Тому виявляється актуальним дослідження видів прояву, визначальних чинників нестабільності психічного стану та хвилювання школярів. Суть зазначеної наукової проблеми полягає у розв'язанні питання, як запобігти навіть таким незначним психічним травмам дітей, як тривога, хвилювання, занепокоєння, адже розвиток психічного здоров'я дітей і молоді, запобігання порушенням невротичного характеру набуло великого значення в нашому суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження егоцентризму продиктоване потребами оздоровлення поведінки учнів, оскільки врівноваженому поведженню учня заважає особистісна тривожність, егоцентризм, напруженість, емоційність, що викликає різний рівень си-

туативної тривожності, хвилювання, зниження розумової продуктивності в цілому. Дж. Брунер, який досліджував вплив цивілізації на розвиток пізнавальних здібностей, дійшов висновку, що діти, які виховуються в культурах із колективістичною орієнтацією, демонструють дещо інакше егоцентричну позицію в мисленні, ніж ті, які виховуються в культурах з індивідуалістичною орієнтацією. Відоме положення Ж. Піаже про те, що інтелектуальний розвиток починається з егоцентричної стадії, якій властива нездатність до розрізнення внутрішнього та зовнішнього, за цією стадією слідує період «менш розвинутого егоцентризму», для якого характерне сплутування внутрішнього й зовнішнього. Тобто, коли внутрішні психічні феномени приписуються неістотам – це явище анімізму; коли психічним процесам присвоюються ознаки неживого світу – це реалізм. Ці дві тенденції є формами дитячого мислення. На ґрунті цих тенденцій формується розрізнення зовнішнього та внутрішнього [1].

На підставі експериментів Р. Олвера, Л. Рейча, Дж. Хорнсбі Дж. Брунер робить наступний висновок: «Недиференційова-

ний егоцентризм, який призводить до реалізму, є діаметрально протилежним егоцентризмові того роду, котрий веде до схильності розглядати всі фізичні явища як створені людиною чи для людини. Ця тенденція міцно пов'язана з анімізмом. Егоцентризм... характерний для індустріальних суспільств з індивідуалістичною орієнтацією» [2]. Л. Обухова, яка досліджувала вчення Ж. Піаже про інтелектуальний розвиток дитини, стверджує, що «егоцентризм – це спонтанна позиція, яка керує психічною активністю дитини в її витоках; вона зберігається на все життя в людей, що залишаються на низькому рівні психічного розвитку». Крім того, вона доходить висновку, що егоцентризм свідчить про те, що зовнішній світ не діє безпосередньо на розум людини, ідеї суб'єкта багато в чому є продуктом її власної активності. Вони можуть змінюватися відповідно до пізнавальної позиції [3].

У словнику «Психологія» за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського зазначається, що егоцентризм – це «нездатність індивіда, зосереджуючись на власних інтересах, змінити вихідну позицію по відношенню до певного об'єкта, думки, уявлення навіть за наявності інформації, що суперечить його досвіду» [4].

Таким чином, ми визначили коло науковців, які розглядають егоцентризм як стадію в розвитку мислення дитини, пізнавальну позицію.

Крім того, є уявлення про егоцентризм як якість особистості, чинник розвитку особистості. Так, К. Платонов визначає егоцентризм якістю особистості, тільки на відміну від егоїзму основною метою він має не користь, а ствердження власного я, його виключності.

На переконання Т. Пашукової, «як властивість особистості егоцентризм являє собою фіксовану настанову людини на свої думки, переживання, уявлення, дії, цілі, властивості характеру й темпераменту тощо».

У працях Т. Пашукової виділяються особистісний егоцентризм, який є причиною й наслідком пізнавального та кому-

нікативного егоцентризму; егоцентризм пізнавальних процесів, який виявляється в сприйманні та мисленні; комунікативний егоцентризм, що виявляється при передачі та прийомі інформації; егоцентризм моральної сфери, який веде до егоїзму. Тут же розглядаються ситуативна та постійна форми прояву особистісного егоцентризму. Крім того, виокремлюються інтровертований і екстравертований види егоцентризму [5].

На думку К. Абульханової-Славської, егоцентрична позиція суб'єкта є монологічною; настанови, когнітивні схеми мають індивідуалізований характер. Тому вона виділяє егоцентричний особистісний тип [6].

Слідом за Ж. Піаже, який розглядав егоцентризм як чинник пізнання, спонтанну розумову позицію в розвитку дитини, багато дослідників трактують егоцентризм як пізнавальну позицію. В. Аверін, Дж. Брунер, Г. Крайг, Л. Обухова, К. Поліванова, Ф. Райс, Л. Фрідман розглядають егоцентризм як пізнавальну позицію. Н. Пов'якель розуміє егоцентризм як особистісну детермінанту мислительної діяльності особистості. К. Хорні говорить про егоцентризм як моральну проблему. Дослідники М. Жамкоч'ян, А. Маслоу, І. Палій, Т. Пашукова відзначають егоцентризм у ролі особистісної детермінанти [7]. Загалом, у психології егоцентризм розглядається як пізнавальна позиція, чинник пізнання, хоча існують погляди на егоцентризм як крайню форму егоїзму, етичний принцип. У світовій і вітчизняній психологічній науці егоцентризм розглядається як особливість допоняттєвого мислення, пізнавальний чинник, етичний принцип, тип регуляції поведінки, спосіб обробки інформації, особистісна детермінанта, особистісний тип.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На підставі узагальнення підходів до визначення поняття «егоцентризм», ми схильні роз'єднати «егоцентризм» і «егоцентризм особистості». Перше ми роз-

глядаємо як специфічну неусвідомлену пізнавальну позицію, що опосередковує процес пізнання суб'єктивним сприйняттям світу. Центрування, фіксованість на випадкових об'єктах зумовлюють психологічні особливості дитячого мислення: анімізм (внутрішні психічні феномени приписуються неістотам), синкретизм (намагання все з усім пов'язувати), реалізм (психічним процесам приписуються ознаки неживого світу, трансдукцію (перехід від часткового до часткового, уникаючи загальне), нечутливість до суперечностей. Друге поняття характеризує психологічне явище, що утворюється з процесом соціалізації, розвитком умінь децентрації, коли егоцентризм із пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленнєвої діяльності, що характеризується зосередженням на власному «я», фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленнєвою позицією.

Формулювання цілей статті

Мета статті – дослідити природу егоцентризму, встановити можливі різновиди егоцентризму, які сприяють формуванню пізнавальної позиції школяра.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вивчаючи природу егоцентризму, його функції, Ж. Піаже визначав у первісній нездатності децентрувати, змінювати цю пізнавальну перспективу. Егоцентризм спирається на недостатнє віддиференціювання своєї точки зору від інших можливих, а не на індивідуалізм. На думку Л. Обухової, сутність егоцентризму полягає в тому, що суб'єкт ставиться до об'єкта безпосередньо, не враховуючи себе в ролі мислячої істоти, не усвідомлює суб'єктивності своєї власної точки зору. Звільнитися від егоцентризму – означає децентруватися, усвідомити те, що було сприйняте суб'єктивно, знайти своє місце в системі існуючих точок зору, встановити між собою та навколишнім світом систему спільних і взаємних стосунків [8].

Ж. Піаже відзначає наявність ідеологічного егоцентризму, котрий виявляється в центруванні на ідеї. Термін було створено для того, щоб виразити ідею, що прогрес знань ніколи не йде шляхом звичайного додавання до пізнаних предметів, їх нових рівнів, як ніби багатше знання було тільки доповненням отриманого раніше, біднішого. Учений у зв'язку з егоцентричним мовленням вводить поняття «соціальний егоцентризм». Окрім цього, Ж. Піаже розглядав вербальний егоцентризм, коли дитина говорить, не намагаючись вплинути на співрозмовника, не усвідомлює відмінностей власної точки зору та точок зору інших [1].

Моральний егоцентризм виражається в тому, що дитина не враховує в оцінці вчинку внутрішній намір, судить про вчинок лише за зовнішнім ефектом, матеріальним результатом. Інтелектуальний егоцентризм виявляється в ототожненні своїх уявлень із явищами об'єктивного світу. Як вважає Л. Фрідман, експерименти Ж. Піаже, Д. Х'юза, Н. Мізіної демонструють просторовий егоцентризм, який виявляється в тому, що суб'єкт сприймає себе системою координат для орієнтації в просторі (Фрідман, 1999) [9].

На підставі аналізу психологічної літератури ми виділяємо в природі егоцентризму такі різновиди: моральний, поведінковий, когнітивний. Моральний егоцентризм виявляється у вигляді актуалізації мотивів, спрямованих на задоволення особистісних потреб. Це виявляється у нездатності усвідомлювати, сприймати, приймати мотиви, які суперечать власній пізнавальній позиції, сформованому уявленню про себе, «я-образу».

Поведінковий егоцентризм проявляється як стійка пізнавальна позиція в опануванні соціальних ролей, своєрідності уявлень індивіда про навколишній світ, звідси стосунки з оточуючими будуються, виходячи з особливостей сприймання на ґрунті власного уявлення про реальність. У цьому разі виявляється функція егоцентризму як регулятора поведінки, що визначав І. Якубик.

Когнітивний егоцентризм підлітків виявляється в приписуванні своїм думкам, ідеям унікальності та необмеженої сили. Когнітивний егоцентризм міцно пов'язаний зі стереотипізацією думок, поглядів, емоцій, з ускладненістю й жорсткістю оновлення системи мотивів в умовах, що потребують від особистості гнучкості та зміни характеру поведінки.

Слід відмітити, що когнітивний егоцентризм, у його позитивних проявах, сприяє формуванню стійких моральних принципів, стимулює пізнавальну активність підлітка, оскільки здатність центруватися, постійний аналіз власних вчинків, поглядів, здібностей викликає жвавий інтерес, бажання порівняти себе з оточуючими.

Негативний прояв когнітивного егоцентризму призводить до складнощів у співвідношенні своєї пізнавальної позиції з позиціями оточуючих, до фіксованості на тих фактах, які підтверджують правильність власних настанов, і небажання помічати факти, що суперечать власним поглядам, до максималізму суджень. Когнітивний егоцентризм призводить до розвитку ригідності мислення.

Таким чином, на основі аналізу психологічної літератури виявлено такі види егоцентризму: пізнавальний (Ф. Райс), вербальний (Ж. Піаже), інтелектуальний (Л. Обухова), ідеологічний (Ж. Піаже), просторовий (Л. Фрідман), соціальний (Ж. Піаже), комунікативний, поведінковий, моральний (А. Петровський, М. Ярошевський), інтровертований та екстравертований (Т. Пашукова).

Окрім цього, визначаються ситуативний, тотальний і локальний типи егоцен-

тризму. Ситуативний тип виявляється в критичних чи кризових ситуаціях; тотальний – основа егоцентричної спрямованості; локальний характеризується місцевим проявленням. Локальний (обмежений) прояв егоцентризму характерний для мисленнєвої діяльності, виступає у вигляді «блокувань», «зациклювань», рефлексії власного «я». Локальний егоцентризм також піддається корекції. Тотальний (поширений) егоцентризм охоплює всі сфери особистості, виступає у вигляді егоцентричної позиції особистості, яка, у свою чергу, справляє негативний вплив на продуктивність мисленнєвої діяльності, об'єктивну оцінку реальності.

Дослідження сутності психологічної природи егоцентризму дало змогу з'ясувати, що види егоцентризму пов'язані з типами залежно від рівня та ступеня прояву, які недостатньо розкрито в наукових джерелах. Це обумовило виділення таких типів: тотальний (поширений), локальний (обмежений) за рівнем тривалості; стійкий (сталий) та ситуативний (тимчасовий) за ступенем поширеності. Види та типи егоцентризму взаємопов'язані. Кожний окремий тип може виявлятися в різних видах.

Висновки

Позитивний прояв егоцентризму полягає у збалансованому механізмі психологічного захисту особистості в критичні, кризові періоди її розвитку. Негативними наслідками егоцентризму є ригідність мислення, егоїзм, індивідуалізм. Численність характеристик егоцентризму пояснюється його значенням у різні, особливо в посттравматичні та фрустраційні періоди розвитку та життя людини.

Література

1. *Піаже Ж.* Избранные психологические труды / Ж. Піаже. – М. : Международ. пед. акад., 1994. – 680 с.
2. *Брунер Д.* Психология познания / Д. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 412 с.
3. *Обухова Л.Ф.* Концепция Ж. Піаже : за и против / Л.Ф. Обухова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 191 с.
4. *Психологический словарь* / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат. – 494 с.
5. *Пашукова Т.И.* Эгоцентризм : феноменология, закономерности формирования и коррекции / Т.И. Пашукова. – Кировоград : Центральноукраинское издательство. 2001. – 338 с.

6. *Абульханова-Славская К.А.* Психология личности и деятельность / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 284 с.
7. *Пашукова Т.И.* Эгоцентризм в подростковом и юношеском возрасте : причины и возможности коррекции. Учебное пособие для студентов, школьных психологов и учителей / Т.И. Пашукова. – М. : Институт практической психологии, 1998. – 160 с.
8. *Обухова Л.Ф.* Детская психология : теория, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – М. : Трифола, 1995. – 360 с.
9. *Фридман Л.М.* Педагогический опыт глазами психолога / Л.М. Фридман. – М., 2008. – С. 223.